

In wat voor wereld wil jij leven?

2017-2018

Jaarthema Volwassenheid

vanuit maatschappelijk perspectief

3

‘Wie een waarom heeft om voor te leven, kan bijna elk hoe verdragen.’

: Friedrich Nietzsche

(1844-1900)

Citaat gekozen door: **Joep Dohmen**, lector Bildung aan het centrum voor Humanistische Vorming (HVO) en emeritus hoogleraar Wijsgerige en Ethiek aan de Universiteit voor Humanistiek te Utrecht.

‘The real danger is not that computers will begin to think like men, but that men will begin to think like computers.’

: Sydney J. Harris (1917-1986)

Citaat gekozen door: **Gert Biesta**, Professor of Education, Brunel University London, NIVOZ Professor for Education, University of Humanistic Studies en geassocieerd lid Onderwijsraad

Dit zijn bijdragen uit de **Bildungskalender 2018**

Volwassenheid

vanuit democratisch perspectief

5 Beste lezer

6 INLEIDING *Nickel van der Vorm*

10 SCHOOLPORTRET *Motivatie op de Synergieschool. Rob Martens*

17 BLOG 'Wij van h4b vormen een minisamenleving. Daar hoort afkijken niet bij.' *Inge Spaander*

22 VERSLAG ONDERWIJSAVOND *Waardenvol opvoeden in een improvisatiemaatschappij. Geert Bors*

28 Audio, reflectie bezoekers.

30 BLOG *Hallo, stop eens even met normaal doen! Annemiek van Hove*

32 VERDIEPING *Tot wat voeden we eigenlijk op? Marilse Eerkens*

38 DUIDING *Waar staan we nu? Maartje Janssens*

42 VERSLAG *Wat voor leider ben ik eigenlijk? Rob van der Poel*

47 ANALYSE *Over volwassenheid en Mollenhauers 'Vergeten Samenhang'.
Wouter Pols*

53 Meer lezen en bestuderen?

54 NIVOZ jaaragenda 2017-2018

56 Over stichting NIVOZ

58 Colofon

Beste lezer,

In het schooljaar 2017-2018 verkennen we het begrip volwassenheid vanuit verschillende perspectieven. Afgelopen periode hebben we dat gedaan vanuit het maatschappelijke perspectief op volwassenheid.

In dit deelthema gaat het om de veronderstelling dat volwassenheid betekent dat we onze maatschappelijke en culturele context kennen. Dat we weten waar we vandaan komen en waar we naartoe willen. Belangrijke waardenoriëntaties, zoals kerken, vakbonden of politieke partijen, zijn verdwenen of sterk in verandering. Er is sprake van individualisering, mede mogelijk gemaakt door een sterk toegenomen welvaart. Er zijn geen verplichtende verbanden meer en bovendien is onze samenleving cultureel sterk divers geworden. Is er nog een gezamenlijke grond? Volwassenheid gaat hier over de mate waarin we in staat zijn gezamenlijke oriëntaties te ontwikkelen en opnieuw verbinding te creëren.

Met Hans Boutellier vonden we een spreker die vanuit dit deelthema een NIVOZ-Onderwijsavond verzorgde onder de titel *Waardenvol opvoeden in een improvisatiemaatschappij*. Daarnaast was er...

- een schoolbezoek (inclusief lezing) aan de Synergieschool in Roermond,
- een theatervoorstelling *Kings of War*, exclusief voor onderwijsmensen
- een Masterclass over de nieuwe vertaling van Klaus Mollenhauers boek *'Vergeten Samenhang'*.

In april volgt er nog een Masterclass met Eddie Denessen over differentiëren. In dit derde e-book lees je hierover en vind je publicaties vanuit praktijk en onderzoek, van leraren en schoolleiders, van binnen en buiten NIVOZ.

Veel leesplezier

INLEIDING

‘We moeten een moreel kompas hebben.’

Een frase die gemakkelijk in de mond genomen wordt, maar wat betekent het? Als zeezeiler realiseer ik me dat zo'n uitspraak een veel verdere geldigheid heeft dan menigeen vermoedt. Het kompas is ooit ontdekt en ontwikkeld om mensen te laten navigeren over onbekende zeeën. Door een naald magnetisch te maken wijst hij altijd naar één punt, het magnetische noorden. Maar we praten meteen al over variatie, want het noorden van onze wereldkaarten, de Noordpool, komt niet precies overeen met het magnetische noorden. En dan verplaatst dat magnetische noorden zich ook nog: in 1980 was het verschil met het rechthoekige Noorden in Nederland 4 graden; vandaag is dat 0 graden. In Canada ben je relatief dicht bij de Noordpool en kan de variatie tussen het magnetische noorden en het noorden op de kaart zomaar twintig graden zijn. Dan maakt het heel wat uit wat je bedoelt, als je je stuurman vraagt: 'Vaar noord'.

De werkelijkheid is dus veelvormig, meerduidelijk en nog aan verandering onderhevig ook! Daar moet je je kompas op aanpassen. En dan zijn we er nog niet want een kompas heeft ook een deviatie, een afwijking die bepaald wordt door de eigenschappen van het schip. Op een schip van staal heeft het aardmagnetisch veld een andere uitwerking dan op een modern schip van kunststof. Als het goed is, ligt er op de navigatietafel een tabel, waarmee de navigator zijn koers kan corrigeren. De metafoor van het kompas klinkt weliswaar eenvoudig, maar het daadwerkelijk onder de knie hebben van je instrument, het begrijpen hoe kompas en wereld aan elkaar gerelateerd zijn, het bepalen van je koers en die duidelijk maken aan een ander zijn geen eenvoudige opdrachten.

We zijn verslaafd aan zekerheid, terwijl de grote zekerheden onder ons bestaan lijken te zijn verdwenen. Er is een (morele)

leegte ontstaan, voornamelijk in westerse samenlevingen, zo concludeerde ook dr. Tho Ha Vinh, directeur van het Gross National Happiness Center in Bhutan tijdens een keynote voor een symposium georganiseerd door de Iona Stichting. Een innerlijke leegte die we lijken te willen compenseren met een al maar aanzwellende consumptie. Een groeiende hebzucht, die weer leidt tot een grote onbalans in de verdeling van welvaart. We zijn onszelf kwijtgeraakt. Een calibratie van ons morele kompas is nodig!

En dáár kwam bij mij het beeld op van mijn eigen opgroeiende tienerkinderen. Gewone kinderen. Die te veel bezig zijn met schermen, sociale media belangrijker lijken te vinden dan echt contact (althans, dat vinden wij, hun ouders), moeite hebben met ‘de zin in school’. Maar ik zie ook hoe ze moeten zoeken naar en strijden voor hun plek in de samenleving. Hun eigen plek. Waar ze hun identiteit aan kunnen ontleen of in kunnen ontwikkelen, afhankelijk van hoe je naar identiteit kijkt. Hoe ze moeten ontdekken hoe ze zich verhouden tot die complexe samenleving. Zich losmakend van de identiteit van hun ouders. Met al die keuzes, al die dimensies, al die aanspraken op hun verantwoordelijkheid. Ze zijn zichzelf nog niet kwijtgeraakt. Maar zie jezelf maar eens te vinden, zie maar eens volwassen te worden in een wereld die aan volwassenheid heeft ingeboet.

Ons onderwijs heeft er een belangrijke rol te spelen en daarom was het geen toeval dat we het maatschappelijk perspectief op volwassenheid en onderwijs in onze serie Onderwijsavonden opnamen.

Hans Boutellier, sociaalpsycholoog en directeur van het Verwey-Jonker Instituut, was onze spreker binnen dit deelthema, onder de titel ‘*Waardenvol opvoeden in een improvisatiemaatschappij*’. In een wereld die (even) zijn vaste richting lijkt te zijn kwijtgeraakt, ziet Boutellier namelijk een raakvlak met de improvisatie zoals die in de jazzmuziek voorkomt. De kunstvorm waar leiderschap wordt afgewisseld, iedere deelnemer zijn ding kan doen, zonder enkele basisafspraken te verloochenen, waar geëxperimenteerd mag worden, samengewerkt moet worden, dissonanten een plek

hebben, geven en nemen op elkaar zijn afgestemd, en niets lijkt op een lopende band...

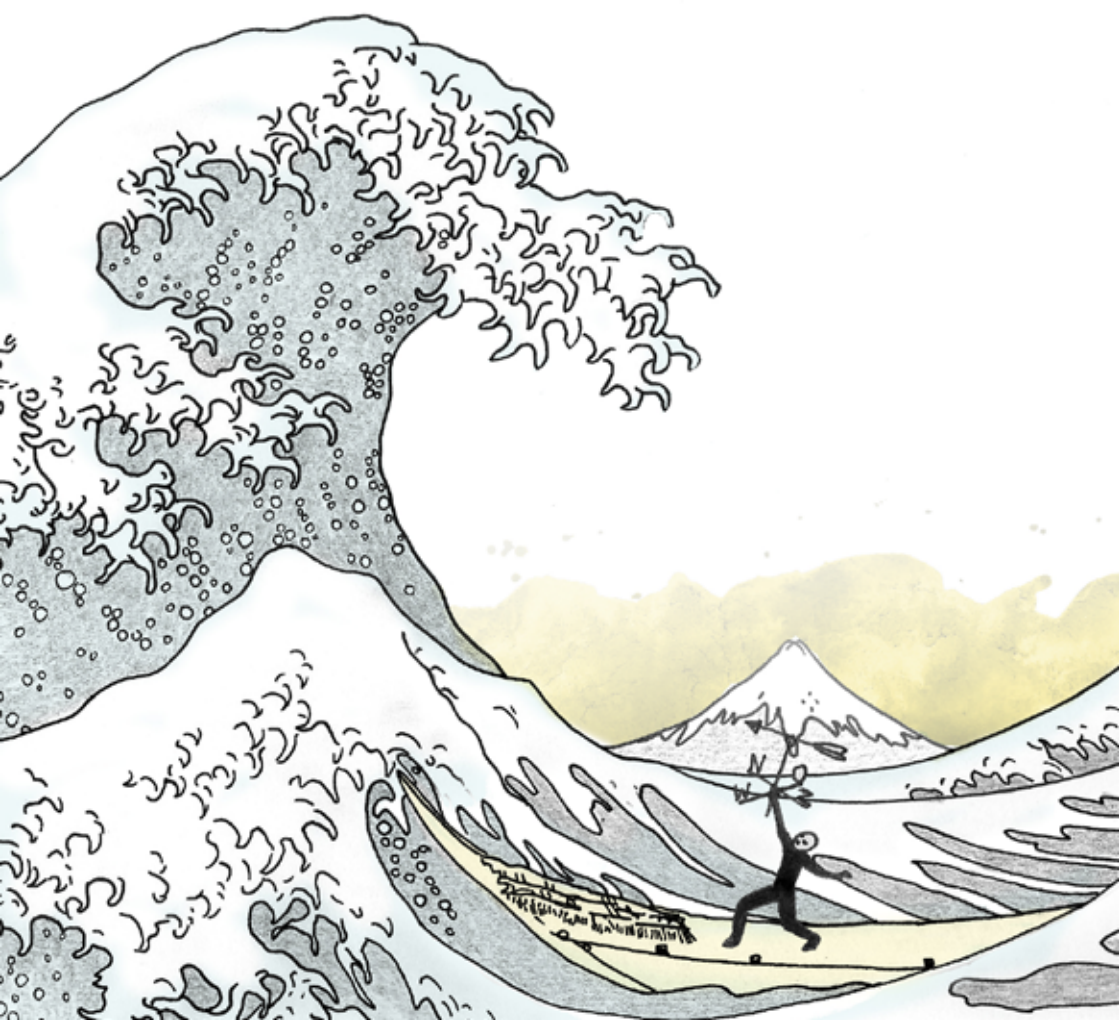
In zo'n wereld wil ik best leven!

Tenslotte, om in de scheepvaartmetaforen te blijven, deze mededeling: professor Rob Martens zal vanaf januari het roer overnemen van *founding father* Luc Stevens. Meer over over het voorgenomen terugtreden van Luc en de aankondiging van Rob Martens als zijn opvolger als inhoudelijk directeur van het NIVOZ is te lezen in dit persbericht. Wij zijn bijzonder gelukkig met de komst van Rob Martens en zullen uitgebreid stil staan bij het terugtreden van Luc Stevens. U hoort nog van ons.

Veel inspiratie toegewenst met dit derde e-book.

Nickel van der Vorm is verbonden aan NIVOZ-denktank. Hij speelt een rol in maatschappelijke initiatieven en netwerken die aan de pedagogische opdracht van NIVOZ zijn verbonden.
n.vandervorm@nivoz.nl

SCHOOLPORTRET **Motivatie** op de Synergieschool

Stichting NIVOZ heeft in prof. dr. Rob Martens per 1 januari 2018 een nieuwe wetenschappelijk directeur gevonden. Martens (53), tevens hoogleraar bij het Welten-instituut van de Open Universiteit, vult de ruimte in die wordt vrijgemaakt door prof. dr. Luc Stevens. Bijna vijftien jaar na oprichting van de stichting doet Stevens (76) binnenkort een stap terug.

Rob Martens' specialismen zijn onderwijsvernieuwing, motivatieprocessen en docentprofessionalisering. Deze onderwerpen komen allemaal aan bod op de Synergieschool in Roermond, een school waarin speciaal en regulier basisonderwijs gecombineerd worden met een peuterspeelzaal en kinderopvang. Ook wel een 'centrum voor leven en leren' genoemd door de schoolleiders. Martens werd gevraagd met een helikopterblik te kijken naar de school en schreef er dit artikel over. Hij zoomde in op de ontwikkeling van de docenten in hun - nieuwe - rol als coach én op de drie psychologische basisbehoeften van zowel leerlingen als docenten.

Op 22 november bezocht een groep van zo'n dertig onderwijsmakers, ouders, docenten en andere belangstellenden de nieuwe Synergieschool in Roermond. De school is overweldigend mooi qua buiten- en binnenhuisarchitectuur, het team met een bezielende directie is gedreven en de leerlingen toonden zich al even betrokken en enthousiast. Materialen zijn modern (veel iPads). Dit experiment om speciaal en regulier basisonderwijs te combineren met een peuterspeelzaal en voor- en naschoolse opvang lijkt heel goed te lopen. Regels en andere procedures worden moeiteloos aangepast waar nodig. Het is, kortom, lastig om als bezoeker niet enthousiast te zijn, zeker als ook de directie van het overkoepelende schoolbestuur (Stichting Swalm & Roer) al net zo enthousiast is.

Aan mij was de vraag om alles wat te zien en te horen was te duiden, vanuit een soort helikopterblik. Dit mede gebaseerd op het feit dat het Welten-instituut van de Open Universiteit waar ik werkzaam ben, al gedurende enkele jaren met een onderzoeksbil heeft mogen meekijken naar de rol en de ontwikkeling van de docenten in hun - nieuwe - rol als coach. Daarover verderop meer.

Afwijken van de norm

De school wijkt behoorlijk af van wat de meesten zien als 'traditioneel' onderwijs. Waarom al deze moeite? Waarom zo'n lange voorinvestering in het denken over een nieuw onderwijsconcept? Waarvoor bovendien, zoals altijd bij onderwijsvernieuwingen, ongetwijfeld weer heel wat criticasters te vinden zullen zijn?

Meer nog dan schoolplannen of de beschrijving op de eigen website doet een bezoek aan de Synergieschool *voelen* en *ervaren* wat er gebeurt in Roermond. Hoe de school, in navolging van haar plaatsgenoot en pionier in het VO, AGORA van schoolbestuur SOML, bezig is fundamentele kenmerken van ons reguliere onderwijs overboord te zetten. Kenmerken die al zo'n honderd jaar relatief ongewijzigd zijn. Welke kenmerken zijn dat?

Eiersorteermachine

Ik publiceerde eerder een artikel in de Correspondent en Onderwijs innovatie (pdf) waarin ik die kenmerken van ons onderwijssysteem beoordeelde als een soort eiersorteermachine (Martens 2016; 2017). De vraag is niet alleen of het sorteerproces goed verloopt, maar ook of niet te veel eieren beschadigd raken. Leidt het idee van het plaatsen van kinderen in jaarklassen - waarin ze in onvrijwillige competitie met elkaar vergeleken worden op de mate waarin zij een sterk gestandaardiseerd, extrinsiek, leerstof- en aanbodgedreven curriculum doorlopen - niet tot een grote talentverspilling? Mijn conclusie was dat dat zo is. Sterker nog, dat de talentverspilling die hieruit voorkomt van epische omvang is.

Niet alleen leidt de internationaal vaak bekritiseerde vroege schoolkeuze in Nederland ertoe dat veel leerlingen in de verkeerde bakjes komen (vroege aftakking tussen vmbo of havo/vwo), ook zien we dat overgangen tussen onderwijstypen moeizaam gaan (bijvoorbeeld: 40% van de overstappers van het mbo naar hbo valt in het eerste jaar uit). Daarnaast is het zo dat het jaarklassensysteem zelf onrechtvaardig is, omdat de jongste leerlingen (in Nederland zijn dat de 'zomerkinderen') aantoonbaar een aanzienlijk grotere kans hebben op leerproblemen en meer naar het vmbo stromen dan kinderen die relatief oud in hun jaargroep zijn en vaker richting havo/vwo gaan. Niet per se omdat ze slimmer zijn, maar gewoon door zoiets triviaals als de maand waarin je geboren bent. Dit *geboortemaandeffect* is een ernstig en vaak onderbelicht nadeel van het jaarklassen-onderwijssysteem zoals we dat nu kennen.

Motivatieprobleem

Het grootste probleem is echter het motivatieprobleem in het onderwijs. Keer op keer wijst de onderwijsinspectie erop in haar jaarlijkse *Staat van het onderwijs*, dat de motivatie van Nederlandse leerlingen erg laag is. En als er al motivatie is, is die voornamelijk extrinsiek: 'Vertel me maar wat ik moet doen, is dit verplicht en telt het mee?' zijn misschien wel de meest gehoorde zinnen in Nederlandse schoolbanken. Ik betoogde dat deze zogeheten *zesjes-cultuur* leidt tot een enorme talentverspilling. De motor onder leren,

intrinsieke motivatie (je leert uit nieuwsgierigheid en interesse), staat meestal uit of draait slechts haperend en sputterend.

Autonomie en keuzevrijheid

Als je op die manier beoordeelt wat er bij de Synergieschool gebeurt, dan zie je dat eigenlijk al deze fundamentele problemen aangepakt worden. Het jaarklassensysteem wordt doorbroken en het curriculum wordt steeds opnieuw gemaakt, uitgevonden, besproken en gepersonaliseerd, waarbij niet de verplichte leerstof maar de oorspronkelijke interesses en leervragen van het kind centraal staan. De kinderen die op de Synergieschool geaccepteerd worden staan centraal, met hun vele verschillen en unieke kenmerken. Er wordt daarmee een context geschapen waarin autonomie en keuzevrijheid van leerlingen belangrijk zijn, waarin kinderen zich geborgen en welkom voelen. En waarin ze, meer dan in het reguliere onderwijs, ‘met zichzelf’ vergeleken worden en niet met de standaardnormen waar lang niet iedereen altijd aan kan voldoen. Waarin ze dus eigenlijk veel meer de kans krijgen zichzelf te zijn in plaats van voornamelijk beoordeeld en gelabeld te worden.

Interessant is dat het precies deze factoren zijn die in de belangrijkste motivatietheorie van dit moment, de zelfdeterminatietheorie (SDT) van de onderzoekers Ryan en Deci, naar voren worden geschoven als de drie *basic psychological needs*. Psychologische basisbehoeften, die nodig zijn om intrinsieke motivatie overeind te houden. In honderden wetenschappelijke studies is inmiddels aangetoond dat het versterken van de *basic needs satisfaction*, zoals de behoefte aan keuzevrijheid, intrinsieke motivatie verhoogt. Omgekeerd geldt dat een omgeving, zoals een school, die hier niet aan voldoet de intrinsieke motivatie steeds verder zal verstoren en zal omzetten in extrinsieke motivatie of zelfs demotivatie.

Zo is de Synergieschool een nieuw en inspirerend concept, samengesteld met ingrediënten uit tal van nationale en internationale onderwijsvernieuwingen, dat bij uitstek iets lijkt te doen aan de grote talentverspilling die er waarschijnlijk plaatsvindt in het reguliere onderwijs. Niet door andere scholen in het beklaagden-

bankje te zetten, maar door te laten zien dat het anders kan. Ze zijn daarnaast, waar nuttig, ook niet bang om nieuwe technologie te omarmen of gewaagde keuzes te maken over de inrichting.

Professionele ontwikkeling

Wat bepaalt eigenlijk de professionele kwaliteit van de docenten? De SDT wordt ook door veel onderzoekers centraal gezet wanneer het gaat om de leraren, dus de professionals die dit nieuwe innovatieve werk moeten doen; een brug bouwen terwijl je erop loopt.

In Martens en van den Berg (2017) wordt betoogd dat de docent de belangrijkste actor is wanneer het gaat om de kwaliteit van onderwijs. Voortdurende professionele ontwikkeling van docenten, ook nadat zij hun startbekwaamheid hebben aangetoond, is dus cruciaal. Dat geldt voor iedere school, maar zeker bij een school die zo uitdagend is voor de onderwijsprofessionals als de Synergieschool.

In bovengenoemd onderzoek wordt echter gewezen op een blinde vlek, het deel van ijsberg onder water, wanneer het gaat om die professionele ontwikkeling van docenten. We hebben het namelijk meestal alleen over het direct zichtbare deel, de ijsberg boven water. Denk bijvoorbeeld aan het Lerarenregister, een voorbeeld van onze neiging om initiële en post-initiële bewijzen van bekwaamheid vast te willen leggen. Formeel onderwijs volgen, bijvoorbeeld een masteropleiding of het volgen van cursussen, ligt voor de hand om die ‘waarneembare’ bewijzen te kunnen leveren. ‘Boven water’ zie je de zichtbare en direct meetbare handelingen. Die krijgen ook verreweg de meeste aandacht in het onderwijs, want ze lijken sterk op het onderwijs dat onderwijsinstellingen zelf aanbieden aan hun leerlingen: formeel leren. Dit staat voor leren dat wettelijk gereguleerd is, voldoet aan afgesproken inhouden en kwaliteitseisen en afgesloten kan worden met een kwalificatiebewijs.

Veel belangrijker is echter het Informeel leren, wat staat voor het leren dat niet intentioneel en niet georganiseerd plaatsvindt. Deze vorm van leren vindt overal plaats: leren van werkervaringen, leren

door het functioneren in een organisatie, zoals een school of een vakorganisatie, enzovoorts.

Net als bij een ijsberg wordt het leren van formeel naar informeel steeds minder zichtbaar. Diep onder water ligt deze veel grotere basis onder professionalisering: het informele leren verklaart bij hoogopgeleiden namelijk meer dan tachtig procent van hun professionalisering. Verreweg het meeste leren professionals dus op deze manier. Zo ontwikkelen docenten hun intuïtie, onderzoekende houding of ‘pedagogische tact’. Dit bevorderen gaat meestal niet langs de formele weg van cursussen of het bijhouden van professionaliseringspunten.

Intrinsieke motivatie

Net als bij het leren van leerlingen ontwikkelt intrinsieke motivatie zich voornamelijk in de sociale, minder goed waarneembare context van een organisatie. Wat wel helpt om (de motivatie voor) professionele ontwikkeling te bevorderen zit daarom voornamelijk in kenmerken van een lerende organisatie, zoals transformatief leiderschap en participatieve besluitvorming.

Met dit in het achterhoofd is gedurende een aantal jaren de vinger aan de pols gehouden van de docentteams die de zeer uitdagende missie van de Synergieschool mogelijk moesten gaan maken. Docentteams die aanvankelijk afkomstig waren van twee verschillende scholen, waarbij lang niet iedereen zich meteen kon en wilde scharen achter het radicaal vernieuwende concept.

Uit het uitgevoerde onderzoek blijkt dat eigenlijk alle signalen die nodig zijn om dit professionaliseren vruchtbaar te laten verlopen, inmiddels op groen staan. Denk hierbij aan variabelen die vanuit de zelfdeterminatietheorie naar voren komen, zoals de mate van autonomie die docenten ervaren, en ook de mate waarin zij transformatief leiderschap ervaren (Hulsbos, 2017; van Langevelde, Rajagopal & Evers, 2017)

Natuurlijk kan het altijd beter. Een goede, echt responsieve school

is namelijk *nooit* af. Maar wanneer we kijken door de bril van motivatie-onderzoeker, en dat zou toch misschien wel het allerbelangrijkste perspectief moeten zijn dat je inneemt wanneer het gaat om het leren van leerlingen en het professionaliseren van leraren, dan kan volgens mij niets anders worden geconcludeerd dan dat wat op de Synergieschool gebeurt, helemaal spot on is.

Rob Martens is per 1 januari 2018 wetenschappelijk directeur van stichting NIVOZ. Daarnaast is hij hoogleraar en programmaleider van het Welten-instituut (faculteit psychologie en onderwijswetenschappen) bij de Open Universiteit.

Rob.Martens@ou.nl

- Hulsbos, F. (2017). *Samen op zoek naar hoe het beter kan*. Heerlen: Open universiteit.
- Martens, R. (2016). Barst het onderwijsbestel? *Onderwijsinnovatie*, 4, december 2016, p. 25-27.
- Martens, R. (2017). Moet ons onderwijssysteem op de schop? Discussieer mee. Bewerking door Marilse Erkens. *De Correspondent* januari 2017.
- Martens, R., & Van den Berg, N. (2017). Leven lang leren van docenten in het mbo. *Science guide*. Published 3-10-2017.
- Van Langevelde, S., Rajagopal, K., & Evers, A. (2017). *Synergie: rapportage meting januari 2017*. Heerlen: Open universiteit.

BLOG ‘Wij van h4b vormen een minisamenleving. Daar hoort stiekem afkijken niet bij’

‘Dat afkijken spannend is, ach, dat snap ik wel’, schrijft docente Inge Spaander. Maar die ene keer dat ze erachter kwam, voelde het als een inbreuk op de relatie die ze met die leerling had. ‘Deze leerling durfde niet tegen mij te zeggen dat hij niet geleerd had en koos voor een stiekeme oplossing. Het deed me pijn, als docent, maar ook als mens.’ In de minisamenleving die ze met haar klas h4b vormt, wordt niet meer gespiekt. ‘De eerste die dat probeerde, die is er nu niet meer,’ grapt een van haar leerlingen.

Zoals iedere dag lunchen we ook op deze stormachtige vrijdag samen. De tafels zijn gedekt: bruin brood met kaas en crackers met smeerkaas en sambal zijn favoriet. Na de pauze wacht de eerste Maatschappijleertoets op ons.

Tijdens het secuur beleggen van hun boterhammen wordt de leerstof door twee meiden nog eens besproken. Een van de meiden heeft de ‘s’ van socialisme nog op haar linkerhand staan. ‘Ik was het er zo echt goed af, hoor.’ Een betrekkelijk nieuwe klasgenoot vraagt zich af of er in deze klas nog nooit iemand heeft afgekeken. ‘Nee, de eerste die dat probeerde, die is er nu niet meer,’ wordt er gegrapt.

Er zit een kern van waarheid in. Voor zover ik weet heeft er slechts een keer iemand een poging tot afkijken gedaan. Toen ik het ontdekte, was ik boos, maar vooral verdrietig. Tijdens het afruimen van de tafel leg ik aan de corveeërs uit waarom. Dat afkijken spannend is, ach, dat snap ik wel. Maar het voelde als een inbreuk op de relatie die ik met die leerling had. Het voelde alsof ik gefaald had:

deze leerling durfde niet tegen mij te zeggen dat hij niet geleerd had en koos voor een stiekeme oplossing. Het deed me pijn, als docent, maar ook als mens.

De jongen die de vraag stelde snapt het wel. 'Op mijn vorige school was afkijken een sport, we maakten met de hele klas plannen en vonden het geweldig als het lukte. Het maakte me niets uit als het zo nu en dan ontdekt werd. Kreeg ik een 1, nou, die haalde ik toch wel weer op. Maar hier heb ik het nog nooit gedaan, ik zou niet durven. Of willen. Jij weet toch wel of ik wel of niet geleerd hebt. En ik wil niet dat jij teleurgesteld bent of de klas boos wordt.'

Terwijl ik de koelkast dicht doe, hoor ik een andere leerling zeggen: 'Het gaat er toch ook om dat je weet hoe je er voor staat.' Grinnikend werk ik ze het lokaal uit.

Voor mij draait lesgeven om contact maken. Niet zomaar contact. Een duurzame verbinding leggen tussen mij en een individuele leerling, tussen mij en de groep, en de verbinding tussen leerlingen onderling mogelijk maken. Wij van h4b vormen een minisamenleving met eigen regels, gewoontes en taal. Leerlingen weten dat als ik 'nee' zeg, ik vaak 'ja, natuurlijk mag dat' bedoel.

Leven doe je in verbinding en leren ook. Leven is leren. Gehechte kinderen leren gemakkelijker en sneller. Ons lokaal is een speeltuin, maar wel een échte speeltuin. Er wordt gerend, geschommeld, getuimeld, gehangen, gelachen, maar soms valt er ook wel eens iemand of is er ruzie om een meisje.

Tijdens de vaklessen vertel ik mijn leerlingen ontzettend belangrijke dingen. Belangrijk omdat ik vind dat ze die kennis nodig hebben in het leven of belangrijk omdat ze het moeten weten voor het examen. De leerlingen nemen het van me aan, gaan ermee aan de slag en maken het zich eigen. Soms alleen maar om de toets te halen of de opdracht goed te kunnen veranderen, soms ook omdat ze het werkelijk willen weten. Maar het echte leren vindt niet plaats tijdens die uurtjes kennisoverdracht. Het echte leren gebeurt aan de

lunchtafel, tijdens een uitje naar Rotterdam of gewoon, tijdens de spontane gesprekken die de hele dag door plaats vinden.

Leerlingen leren af te tasten, vragen te stellen, ruzie te maken en zo een verbinding aan te gaan. Ze vormen eigen regels en houden zich hieraan, ook als ze het er zelf niet mee eens zijn. Als die verbinding er is, het echte contact er is, kunnen ze in vrijheid zichzelf ontdekken. Ze voelen zich gesteund en gezien, weten dat ze fouten mogen maken zonder dat ze daar minder om zijn. Dat proces, dat is leren.

De ruimte krijgen en durven nemen om te ontdekken wie je bent en wat je kan, hoe het is om samen te leven en te zorgen voor elkaar. Vragen stellen en op onderzoek uitgaan. Als dit er is, sta je ook open om de dingen te leren die je nu eenmaal moet leren. Je kent ze de juiste waarde toe. Zo wil ik mijn leerlingen de school zien verlaten. Open, zelfbewust, betrokken en in staat om de wereld te ontdekken. Hongerig naar nieuwe kennis en ervaringen. Dit kan alleen als je autonoom durft te zijn. En autonoom zijn leer je in verbinding met anderen.

De toets wordt gemaakt. De leerling die nieuwsgierig was naar het afkijken, zit aan tafel naast mij te werken. Afkijken doet hij niet, maar proberen kan altijd.

‘Als ik een woord niet ken, mag ik dat toch vragen?’

‘Ja, dat mag!’

‘Wat is socialisme ook al weer?’

De klas lacht. De leerling naast hem tikt met haar wijsvinger op zijn blaadje: *‘Dat had je dus moeten leren, slimmerd.’*

Inge Spaander is onderwijsdenker en werkt als docent Media & Entertainment op Thorbecke Nieuwerkerk. Ten tijde van dit blog werkte ze op het Kastanje College in Maassluis.
ingespaander@gmail.com

ONDERWIJS- AVOND 15 NOV 2017

Waardenvol opvoeden in een improvisatiemaatschappij
Hans Boutellier in Theater Maitland, Driebergen

VERSLAG

Waardenvol opvoeden in een improvisatiemaatschappij

‘Wij leven in een improvisatiemaatschappij’, start Hans Boutellier, sociaalpsycholoog en directeur van het Verwey-Jonker Instituut, de Onderwijsavond van 15 november jl. In een maatschappij die het zonder Groot Verhaal moet doen, is het aan onszelf om betekenis te geven en te maken, betoogt Boutellier, om waarden-vol opvoeden. Ook op onze scholen: ‘Het draait om nabijheid, om echt contact en echte aandacht.’

Boutelliers stelling is: *het seculiere experiment is redelijk geslaagd. Alleen: we kunnen er zo moeilijk in geloven.* Zijn project draait daarmee om een herwaardering van onze democratische rechtstaat, die maakt dat iedereen mag denken en geloven wat hij wil. En daarnaast: om een zoektocht naar wat ons toch kan binden. Daarbij zoekt hij naar momenten waarop er gedeeldheid ontstaat.

Als puber in de late jaren '60 – de jaren van Ontzuiling en sociale revolutie – had Hans Boutellier een gesprek met zijn vader: ‘Als niemand meer in God gelooft, dan wordt het een zootje, jongen.’ Boutellier: ‘Ik sputterde tegen, maar had weinig weerwoord.’ Zijn vader vervolgde: ‘Als God wegvalt, is er geen gezag meer boven de mensen. Waar zou je het dan voor doen, of liever gezegd: waar zou je het voor laten? Iedereen kan stelen, plunderen, verkrachten, als je van God los bent. Of kan er ook een moraal zijn zonder een god?’ ‘Die vraag’, zei Boutellier, ‘heeft me niet meer losgelaten.’

Inmiddels is duidelijk dat het seculiere experiment dat zich toen over West-Europa ontvouwde in Boutelliers woorden ‘redelijk geslaagd’ is. We zijn geen rechteloze *dog-eat-dog*-maatschappij van dieven, rovers en moordenaars geworden.

Wat er in plaats van die ordentelijke verzuilde samenleving gegroeid is, noemt Hans Boutellier de 'improvisatiemaatschappij': 'Het is een ambivalent woord. Improviseren klinkt als: we rotzooien maar wat aan. Maar ik wil ook toe naar de associatie met geïmproviseerde muziek, bijna de hoogst mogelijke vorm van menselijke interactie.'

'Dit is een tijd waarin velen het gevoel hebben dat alles anders wordt. Dat overkomt iedere generatie, maar wij zitten echt in een andere context. Hoogleraar transitiekunde Jan Rotmans heeft dat beschreven als: *We leven niet in een tijdperk van verandering, maar in een verandering van tijdperk.*' Dat hangt hij op aan drie grote ontwikkelingen: internationalisering, individualisering en informatisering. 'Drie i's, mooi overzichtelijk. Bij internationalisering moet je denken aan de migratiebewegingen van de laatste vijftig jaar. In twee generaties tijd is de samenstelling van onze bevolking drastisch veranderd. In de grootste drie steden is er geen etnische meerderheidsgroep meer.'

Over individualisering zegt Boutellier: 'We zijn een soort Facebookmensen geworden. In de zucht naar bijval en omhooggestoken duimpjes, roepen we: *"Kijk eens hoe leuk ik ben."* Eigen emotie eerst, zou je kunnen zeggen.'

En dan is er die informatisering, door Boutellier 'de grootste *driving force* achter deze ontwikkelingen' genoemd: 'We staan in een permanent contact met elkaar. Met alles wat er zich in cyberspace afspeelt, vind ik het soms net alsof de menselijke geest zich heeft geopenbaard. Alsof de meeste fantastische en meest vreselijke fantasieën van de menselijke geest openbaar geworden zijn. We dobberen in een cyberzee en hebben dringend behoefte aan een moreel kompas.'

Een vlucht spreekuwen: structuur in een schijnbare kluwen

De consequentie van deze ontwikkelingen is dat onze sociale structuren ingewikkeld geworden zijn en dat we niet kunnen terugvallen op grote gemeenschappelijke verhalen, zoals ze ooit geboden werden door bijvoorbeeld kerken of het socialisme. Kortom, het is een complexiteit zonder richting. ‘Waar gaan we naartoe’, vraagt Boutellier zich hardop af: een LinkedIn-overzichtsbeeld van al je contacten toont je een schijnbaar chaotische representatie van een netwerkmaatschappij. Op school kan het zomaar gebeuren dat de Turkse nationale politiek je klas binnenkomt, als blijkt dat je uiterste tegenpolen in die discussie in je klas hebt zitten. Professionals, bestuurders weten het ook niet. Er is handelingsver-

legenheid op vele terreinen. Waar doen we goed aan?’

‘Maar’ – keert Boutellier zijn analyse ten positieve – ‘kun je ook niet op een andere manier naar een netwerksamenleving kijken?’ Nogmaals ingezoomd op dat LinkedIn-netwerk, opgelicht met verschillende kleuren, blijkt er behoorlijk wat structuur te ontwaren in de schijnbare kluwen: ‘In netwerkstructuren zit meer organisatie dan we denken. ‘Misschien zien we over het hoofd dat onze samenleving zich wel degelijk sociaal organiseert, maar anders dan eerder.’

Dan laat hij een filmpje van een vlucht spreeuwen zien. Als één organisme beweegt de zwerm zich door het luchtruim. ‘Die spreeuwen laten complexiteit zonder richting zien. Een complexiteit die toch een onmiskenbare ordening kent. De bewegingen zijn onvoorspelbaar en tegelijkertijd vormen ze wel een patroon. Dat is een interessante metafoor voor hoe onze samenleving functioneert.’

Improviseren is een hoge vorm van organisatie

Boutellier richt zich vervolgens op de term ‘improvisatiemaatschappij’, waaraan net nog de stuurloze ‘maar-wat-aanklooiën’-connotatie kleefde: ‘Een jazzgitarist zei ooit dat hij muziek beschouwde als georganiseerde vrijheid. De manier waarop wij in onze dagelijkse praktijk staan, heeft kenmerken van een jazzimprovisatie.’ Impliciete afspraken; structuren van schema, motief en ritme; luisteren, feedback en afstemming; kennis, ervaring en vaardigheid; een lichte vorm van leiderschap – allemaal zaken die evenveel op een freejazz spelend combo slaan als op een samenleving die zonder grote verhalen zijn koers bepaalt.

De complexiteit schept een dynamiek van constante afstemming. Een improvisatiemaatschappij is daarmee geen heel maakbare maatschappij. Het is hier dat Hans Boutellier zijn betoog over de radicale secularisering oppakt. ‘Seculier’ betekent niet ‘atheïstisch’, benadrukt hij. Met cijfers toont hij aan dat 29 procent van de bevolking zich absoluut niet religieus noemt, 19 procent absoluut wel, en dat er dus ruim 50 procent overblijft: ‘Een seculiere conditie wil dus

niet zeggen dat niemand meer iets gelooft. Het is een grote verworvenheid dat we mogen denken en geloven wat we willen, maar dat levert ook een warboel op: het Westen creëerde een godenrijk waarin iedereen zijn eigen god mag kiezen, of mag denken het zelf te zijn. Dat is fantastisch, maar je hebt ook gezamenlijkheid nodig.'

Daarmee concludeert Boutellier dat het seculiere experiment geslaagd is, maar dat er moeilijk in te geloven is. Politiek leidt dat tot een *pragmacratie* – een democratisch bestel dat geleid wordt door pragmatisch handelen op basis van effectiviteit en efficiency. Hoe verhoud je je daarin samen tot iets groters? 'De Buma- of Rutte-variant van "normaal doen" zegt heel weinig. En terwijl Bas Heijne in zijn wekelijkse NRC-column stelt dat we 'een gemeenschappelijk verhaal' moeten hebben, lukt het ook hem niet de contouren van zo'n verhaal te schetsen.'

Er klinkt een waardenbuzz op

'Maar ik zie een sprankje hoop: negatief gesteld zou je kunnen denken dat als je nergens meer in kunt geloven, je voor alles kunt vallen. Neem Trumps *alternative facts*. Maar als wij als mensen nou dat ingebakken verlangen hebben ergens in *te willen geloven*, dan dwingt dat ons om iets *te vinden*. Ik zie onze seculiere maatschappij niet als een waarden-loze samenleving. Moreel denken juist hyper in de schijnwerpers. Niet omdat we precies weten wát we moeten denken, maar omdat we er constant mee bezig zijn.'

Boutellier ziet hoe we elkaar, aan talkshowtafels en op twitter, constant bevragen. Eenduidigheid is er niet, maar de morele vragen spelen de hele tijd. Waarden krijgen daarmee een levendige, hernieuwde betekenis en het verhaal van de democratische rechtstaat moet geactualiseerd worden: 'Je kunt zeggen '*De rechtstaat is ook maar een geloof*', maar wel een die al het andere geloven mogelijk maakt.'

Wat Boutellier hoort opklinken uit onze samenleving is een 'waardenbuzz'. Het gonst, de samenleving staat bol van gesprek. En de waarden die daaruit opstijgen, zijn geen spijkerharde normen, maar

de waarde schuilt in het gemeenschappelijke gesprek zelf. Samen activeren we de waardenbuzz en koesteren we een emergente zingeving. Neem de terugkeer van de slachtoffers van de MH17-moord: iedereen had toen voor even het gevoel tot iets groters te behoren. In dergelijke momenten uit zich onze gemeenschappelijkheid. 'En een samenleving heeft ook zwaartepunten nodig, waar die waardenbuzz actief ruimte krijgt. Neem het NIVOZ: ook hier hebben jullie een uitstralend effect. Je kunt niet zomaar de hele wereld veranderen, maar je kunt van alles creëren in je eigen context.' Ook scholen zijn waardengemeenschappen en daarmee zo'n zwaartepunt.

School, expliciteer je bedoelingen

Boutellier eindigt met drie suggesties om je school als waarden-gemeenschap voor het vormgeven aan een 'waardenbuzz' te versterken. 'Expliciteer je bedoeling en handel vanuit die bedoeling. Waar doen wij het voor, als school? Waartoe voeden we onze kinderen op? Het gesprek – als team en met ouders, kinderen en je lokale gemeenschap – is enorm belangrijk, zeker tegen een achtergrond van *complexiteit zonder richting*, waarin onze kinderen moeten opgroeien.'

Daarnaast duidt Boutellier op het belang van wederkerigheid: 'Als een ouder een kind aanmeldt op school, moet je daar een moment van maken – een moment waarop je elkaar als partners in de opvoeding treft.' En ten derde gaat het om nabijheid en aandacht. Hij verontschuldigt zich als het zoetsappig mag klinken, maar haalt graag de Engelse labourfilosoof Maurice Glasman aan, die zei: 'De grote uitdaging van onze tijd is: *how to get more love into the system?*' 'In een samenleving die bestaat bij de gratie van improvisatie, van wederzijdse afstemming en een constant waardengesprek, draait het om zorg voor nabijheid, voor echt contact en echte aandacht.'

Geert Bors is verbonden aan de NIVOZ-denktank en aan NIVOZ-platform hetkind.
g.bors@hetkind.org

AUDIO

Van alle Onderwijsavonden in dit schooljaar maakt NIVOZ een integrale audio-opname. Je kunt ze achter deze link beluisteren.

- <https://soundcloud.com/user-874610123/>

Je hoort achtereenvolgens:

Vanaf 0:00 min	gastheer Nickel van der Vorm
vanaf 6:15 min	korte voordracht Rob H. Bekker (docent VO)
vanaf 11:23 min	lezing Hans Boutellier
vanaf 43:50 min	vragenronde publiek
vanaf 56:08 min	afronding Luc Stevens (directeur NIVOZ)

REFLECTIE BEZOEKERS

- Net als bij Paul Verhaeghe, zij het minder krachtig, beantwoordt Boutellier de vraag ‘what is water?’ uit de bekende anekdote over de twee jonge vissen die van een oudere vis de vraag krijgen: ‘Good morning boys, how’s the water?’. Met andere woorden: hij schetst het grotere beeld van de werkelijkheid waarin wij dagelijks onze kleine en iets grotere activiteiten ondernemen, zonder te beseffen hoe ‘de tijdgeest’ ons handelen bepaalt.
- Voor mijn leerlingen (VSO) is het voegen in de maatschappij heel lastig; in deze onderwijsavond werd een eenvoudige transfer gemaakt die ik ook naar mijn leerlingen kan vertalen.
- Verhalen zijn voor mij de culturele expressie. Dit gaat verder dan woorden. Wat we maken: muziek, bouwen en verbeelden zijn de verhalen die wij doorgeven... De buzz baart mij enige zorgen. Worden de verhalen niet kortstondige soundbites? Draait alles niet steeds meer om de kortstondige bevrediging? Vliegen die verschillende spreekwoorden-zwermen niet steeds verder uit elkaar?

BLOG Hallo, stop eens even met normaal doen!

‘Het pedagogisch handelen vindt plaats in het hier en nu. Er wordt een directe reactie van je gevraagd.’ Dat ervoer Annemiek van Hove zelf toen Tygo, een leerling uit haar klas, het heft in eigen handen nam en de plek van zijn leerkracht innam met de woorden ‘Mooi jongens, nu ben ik even de baas.’ En dan moet je improviseren.

Tygo, één van mijn oude leerlingen, plofte op mijn stoel en zei: ‘Mooi jongens, nu ben ik even de baas.’ Direct schoten er allemaal vragen door mijn hoofd: ‘Wat hebben wij vandaag te doen, heb ik hier wel tijd voor en wat biedt deze situatie ons als klas?’. ‘Prima’, was mijn antwoord en ik zocht een plaatsje in de kring. Ik ging mee in het spel en direct was er spanning, humor en spelplezier voelbaar. Niet normaal, zeg. Hier kon ik als leerkracht nog wat van leren. Hoe ga ik binnen mijn klas het spel aan met de kinderen? En hoe speel ik het spel met mijn collega’s? Ook nu als adviseur bij KPC Groep blijft deze vraag me bezighouden.

Nog niet zo lang geleden was ik te gast op de Onderwijsavond van Hans Boutellier, waar ik met docenten sprak over waardenvol opvoeden. Hoewel de maatschappij complex is en soms chaotisch lijkt, gaf Boutellier aan dat het organisch is georganiseerd. We moesten hierbij denken aan geïmproviseerde muziek. Direct schoot me een concert van The Kytoman Orchestra in gedachten. De toegift bestond niet uit een nummer van hun album, maar uit improvisatie. Colin Benders (Kytoman) gaf akkoorden aan en de muzikanten gingen het spel aan. Ik was onder de indruk van de voelbare spanning, de muzikale humor en de betrokkenheid van de muzikanten op elkaar.

Boutellier stelde dat de improvisatiemaatschappij vraagt om verhalen en zwaartepunten die ons weer verbinden. De uitdaging

voor het onderwijs is de bedoeling van het onderwijs weer scherp krijgen en van daaruit handelen. Waartoe willen wij kinderen en jongeren laten opgroeien? We moeten weer verhalen delen, momenten markeren en, zoals mijn moeder altijd zegt, ‘onze feestjes vieren’.

Ik zie mensen om mij heen druk met elkaar in gesprek gaan over de (on)mogelijkheden op hun eigen school voor dit gesprek. Ik wil scholen graag aanmoedigen ruimte te nemen voor dit gesprek. Het pedagogisch handelen vindt plaats in het hier en nu. Er is geen tijd voor een uitgebreide afweging, want er wordt een directe reactie van je gevraagd. Niet reageren is ook een reactie, dus hupsakee: daar ga je. Niet het normale, genormeerde, het bedachte, het door jou vooraf geregisseerde. We leren pas van de situatie als de situatie gaande en voorbij is. Juist daarom moeten we delen met anderen, terugkijken en er op de fiets naar huis nog eens over nadenken. Een ode dus aan de speelsheid, het pedagogisch moment en het vieren van onze feestjes.

Natuurlijk weet ik hoe complex het schoolleven in elkaar steekt. Ik zie scholen voor me waar docenten heel hard werken en het gevoel hebben geen ruimte te hebben voor ‘het vieren van feestjes’. Ik denk terug aan mijn invalwerk waar ik pas als de leerlingen naar huis waren beseftte dat ik de hele dag niet naar het toilet was geweest. Geen tijd voor gehad. Laat staan tijd voor het gesprek met collega’s over pedagogisch handelen. En toch.. Ik ga momenten organiseren waar docenten kunnen leren en werken vanuit improvisatie, spelplezier en betrokkenheid op elkaar. Pedagogisch handelen zien in het spel, in de ontmoeting en vooral in het delen van verhalen.

O ja, en ik ga zelf ook vaker een plaatsje in de kring zoeken en meedoen met jongens als Tygo, want die was pas echt lekker pedagogisch verantwoord bezig.

Annemiek van Hove werkt als adviseur bij de KPC Groep.
vanhoveannemiek@gmail.com

VERDIEPING Tot wat voeden we eigenlijk op?

Zeven jaar geleden werd Marilse Eerkens voor het eerst geconfronteerd met een gebrek aan opvoedidealen. Een gemiste kans. Nadenken over de vraag wat je wilt bereiken met opvoeden, vergroot de kans dat je dichter bij die idealen uitkomt. Dit verhaal is van *De Correspondent* en met toestemming herplaatst in verkorte vorm.

‘Jorrit en Gregor lopen een groot deel van de dag met ijzeren hamers door de crèche. Floor knijpt Ramon en krijgt een blok tegen haar hoofd.’

Welkom op de ‘anti-autoritaire kresj’ Prins Constantijn, door ouders opgericht in het Amsterdam van de jaren zeventig. Nauwkeurig wordt de hele dag bijgehouden wat de kinderen uitspoken. Niet om de ouders in te lichten, maar om later te bespreken of er juist gehandeld is.

‘Juist handelen’ betekent op de kresj dat Floor Ramon gewoon kan knijpen. En je als ouder niets zegt als Ramon een blok naar Floors hoofd gooit. Het idee is dat je kinderen niet moet begrenzen. Alleen zo kunnen ze zich ontplooien tot ‘prachtige kinderen.’ Opvallend: het zijn vooral kinderloze vrijwilligers die uitblinken in het toepassen van deze opvoedstrategieën. Neem Piet de Vries, die ‘niks met kinderen heeft’ en ze vooral ziet als ‘een middel tot een hoger doel.’

Het gaat de opvoeders om niet minder dan het vormen van een nieuw soort mens. Goed ontwikkeld, onafhankelijk, ongevoelig voor autoriteit en niet bang om conflicten aan te gaan. Als dat doel bereikt is, zou de héle samenleving erop vooruitgaan. Dit alles en meer zie je in de documentaire *Onze Kresj*. Die vanuit nu bekeken op je lachspieren werkt en tegelijk veel verbazing oproept. De gekozen

aanpak – weinig structuur en daardoor weinig veiligheid - brengt kinderen namelijk eerder verder dan dichterbij het soort mens dat de ouders voor ogen hadden.

Toch heb ik ook bewondering voor de ouders en de medeopvoeders. Ze hadden zeer uitgesproken ideeën over wat ze wilden bereiken met de opvoeding van hun kinderen en discussieerden daar vaak (en lang) over. Ook interessant is dat die opvoeddoelen méér behelsden dan het geluk van het kind zelf. De *kresjouders* deden een poging hun kinderen te vormen tot mensen die zich zouden inzetten voor een betere wereld. Zoals de vader van filmmaker Marije Meerman zegt: 'Ik ben vader, ik moet de wereld beter achterlaten.'

Laten we nadenken en praten over onze opvoeddoelen

In dit stuk, de aftrap van een verhalenreeks, wil ik bepleiten dat het goed is idealistischer op te voeden. Voor het kind én de maatschappij is het zinvol na te denken over onze opvoeddoelen. Wat voor een soort burgers willen we dat onze kinderen worden? Ik begeef me daarmee op glad ijs. Wie ben ik om me met de opvoeding van jullie kinderen te bemoeien? Ik ben zelf ook nooit zo gediend van ongevraagd opvoedadvies. Voor de duidelijkheid: dit is niets meer dan een oproep meer na te denken over wat je wil *bereiken* met het opvoeden van je kinderen - en daarbij het maatschappelijk belang niet te vergeten.

Laten we een bepaalde opvoedsleur doorbreken. Want door op een hoger niveau na te denken over opvoeden kun je bijvoorbeeld voorkomen dat je een schooljaar lang tegen je dertienjarige zoon blijft schreeuwen dat hij nu toch echt aan zijn huiswerk moet. In plaats daarvan, zie je dan dat het roer om moet en je beter op zoek kunt gaan naar manieren om zijn intrinsieke motivatie te verhogen. Geloof me, daarmee wordt het opvoeden ook veel *leuker*. Je bent bezig met wat je wél wilt bereiken in plaats van wat je wilt voorkomen. En dat is uiteindelijk ook weer in het belang van de maatschappij.

Dit roept natuurlijk vragen op. Is het niet naïef te denken dat je met het opvoeden van kinderen de maatschappij kunt beïnvloeden? En hoe weet je dan dat de huidige opvoeders een gebrek aan maatschappelijk opvoedidealisme hebben?

Kun je met opvoeden de maatschappij veranderen?

Het lastige is dat de invloed van opvoeding op de maatschappij heel moeilijk te onderzoeken is. Er zijn talloze factoren van invloed op hoe een samenleving eruitziet. Toch ben ik er door pedagogiekhogleraar Micha de Winter van overtuigd dat je deze link wel kunt leggen. In zijn boek *Verbeter de wereld, begin bij de opvoeding* stelt hij dat er een 'duidelijke relatie is tussen opvoeding en de manier waarop het er in de wereld aan toe gaat.'

Een kind dat slaan als een manier ziet om een ruzie te beslechten, zal later niet veel moeten hebben van 'polderen,' geeft hij als voorbeeld. Dat betekent 'dat het collectief van burgers mee profiteert dan wel mede lijdt onder een al dan niet geslaagde opvoeding, inclusief de kinderen zelf.'

Hoe subtiel die opvoeding maatschappelijk doorwerkt, blijkt uit het werk van Alfie Kohn. In zijn internationale opvoedbestseller *Unconditional Parenting* zet hij zich af tegen de populaire opvoedstrategie gewenst gedrag te belonen - met stickers of extra aandacht bijvoorbeeld - en ongewenst gedrag te negeren of straffen - denk aan het 'strafstoeltje' of 'geen toetje.' Hoewel dit volgens Kohn op korte termijn kan leiden tot aanpassingen, is de kans groot dat kinderen op lange termijn hun intrinsieke motivatie verliezen. Vriendelijk zijn, aandacht besteden aan je schoolwerk en je klasgenoten niet pesten, worden dan zaken die je niet doet omdat je het echt wilt, maar omdat je er een beloning voor krijgt of straf mee kunt ontlopen.

Maar wat als de beloning of die strafdreiging aan kracht inboet? Het is geen direct gevolg, maar de link met de uit de hand gelopen bonuscultuur in de bankenwereld, de calculerende burger en de

overheid die inzet op strenger straffen en méér camerabewaking is dan snel gelegd. En voor wie nu nog steeds twijfelt over die invloed van opvoeden op de maatschappij: kijk ook eens naar het grote belang van empathie. In zijn boek *Born for love - why empathy is essential and endangered* schrijft de Amerikaanse neuropsychiater Bruce Perry dat empathie ten grondslag ligt aan zo ongeveer alles wat een maatschappij doet functioneren: vertrouwen, altruïsme, samenwerking, liefde, liefdadigheid.

En nu komt het opvoeddeel: Perry, maar ook primatoloog Frans de Waal, antropoloog Sarah Hrdy en docent Mary Gordon, stellen dat dit empathisch vermogen weliswaar is aangeboren maar dat het wél gevoed en ontwikkeld moet worden. Met andere woorden: het empathische gehalte van een maatschappij wordt in belangrijke mate bepaald door de opvoeders. Kortom, wat precies de invloed van opvoeding is op het functioneren van de maatschappij, valt niet te zeggen. Maar dát de invloed er is, valt niet te ontkennen. Voor mij is dat genoeg reden er langer bij stil te staan.

Maar is er wel een gebrek aan opvoedidealisme?

De eerste keer dat ik geconfronteerd werd met mijn eigen gebrek aan opvoedidealisme en concrete opvoeddoelen, was tijdens een opvoedcursus die ik zo'n acht jaar geleden volgde als redacteur van het tijdschrift *J/M-ouders*.

‘Wat willen jullie bereiken met het opvoeden van jullie kinderen?’ vroeg de cursusleidster. Na een korte stilte begonnen we allemaal te schutten: ‘Eh.. dat ze gelukkig worden.’ ‘Dat ze het leven kunnen gaan leiden dat zij willen.’ ‘Dat ze later een baan kunnen vinden?’

Ook met de vragen *hoe* we dat geluk van onze kinderen dan dachten te bereiken en *wat* de invloed van onze opvoedaanpak op de maatschappij zou kunnen zijn, hadden we moeite. We deden maar wat. We lieten ons leiden door een onbewust gevoel van wat goed was en door de grotere of kleinere kinderproblemen die ondertussen op ons pad kwamen. Mijn indruk is dat de huidige generatie ouders

dat óók doet. Toen ik een tiental basisschoolouders dezelfde vraag voorlegde - 'wat hoop je te bereiken met het opvoeden van je kinderen?' - bleken zij dat net zo moeilijk te vinden als de ouders in mijn opvoedcursusgroepje:

- 'Ik wil dat mijn kind echt kind kan zijn...dat het een lekkere vrijbuiters wordt... geen eenheidsworst... een levensgenieter.'
- 'Ik wil een positief warm kind dat open in het leven staat. Ze moeten een lekker leven hebben. Plezier hebben.'

Net als in mijn cursusgroep draaide de opvoeding bij hen vooral om het individuele geluk van hun kinderen. Geen van de ouders legde een link tussen opvoeding en maatschappij. En als ik ze vroeg naar het belang van opvoeding voor de maatschappij, zeiden ze dat het vooral zaak is om kinderen te leren zich netjes te gedragen: 'aan de regels houden,' 'respect,' 'niet altijd alle aandacht opeisen.'

Wat is de definitie van een geslaagde opvoeding?

Natuurlijk zijn een cursus en een rondvraag geen bewijs. Maar mijn bevindingen zijn wel in lijn met wat Micha de Winter schrijft: 'Veel ouders maar ook docenten, politici en tv-programmamakers lijken te denken dat de opvoeding is geslaagd als er zich geen serieuze problemen hebben voorgedaan.' Natuurlijk is dat een zegen, stelt hij. Ook voor de maatschappij. 'Maar,' zo vraagt hij retorisch, 'is opvoeding een succes als een kind geen crimineel wordt? Of niet ten prooi valt aan loverboys of breezerseks?'

Wat de definitie van een geslaagde opvoeding dan wél moet zijn, daar kun je over discussiëren. Toch denk ik dat er een aantal opvoeddoelen zijn die voor iedereen - kind én maatschappij - heel belangrijk zijn. Daarom ga ik die doelen in meerdere verhalen uitdiepen.

Marilse Eerkens (1967) is sociaalpsycholoog en auteur van het boek 'Wat doen we met de baby? Over hechting, hersens en kinderopvang'. Als zelfstandig publicist – onder meer bij De Correspondent – probeert ze het belang van goede kinderopvang hoger op de politieke agenda zetten te krijgen.

marilse@decorrespondent.nl

Meer lezen van Marilse Eerkens en andere correspondenten? Lees een maand gratis De Correspondent. Ga naar: <https://decorrespondent.nl/code/nivoz> en vul deze code in: onderwijs. Na een maand stopt het proeflidmaatschap vanzelf.

DUIDING Waar staan wij nu?

Wat heeft de verkenning en verdieping van het maatschappelijk perspectief bijgedragen aan ons begrip van volwassenheid? Met andere woorden: waar staan wij nu? Maartje Janssens schrijft een duiding aan de hand van de bronnen die de afgelopen tijd binnen NIVOZ zijn geraadpleegd.

Een eerste antwoord op deze vraag formuleerden we in onze beschrijving van het NIVOZ jaarthema volwassenheid, en het maatschappelijk perspectief daarop: we staan voor grote maatschappelijke en mondiale uitdagingen, en hebben geen duidelijke gezamenlijke oriëntatie om deze het hoofd te bieden. Voor ons begrip van volwassenheid, kloppen we allereerst aan bij de definitie van Gert Biesta. Hij verbindt volwassenheid aan het verschil tussen wat (vanuit individueel perspectief) 'gewenst' is en wat (in het algemeen) 'wenselijk' zou zijn. Ten tweede gaat volwassenheid voor ons over onze verhouding tot de maatschappelijke en culturele context, en het vinden van een zekere richting en gezamenlijke grond daarin.

Harry Kunneman: diepe autonomie, maatschappelijk verantwoord organiseren, culturele humuslaag en horizontale transcendentie

Filosoof en socioloog Harry Kunneman wijst in zijn boek Voorbij het dikke-ik op de verontrustende uitvergrotingen van het autonome individu, zoals alleen voor je eigen belangen gaan, minachting voor andersdenkenden, en onverzadigbaarheid. Hij biedt een aantal noties die behulpzaam zijn in een verdere duiding van volwassenheid.

Allereerst maakt hij een onderscheid tussen dikke en diepe autonomie, waarbij je zou kunnen zeggen dat volwassenheid over dat laatste gaat. Het leven als dikke-ik loopt tegen grenzen aan, zowel morele (economische en maatschappelijke ongelijkheid, ecologische problemen) als existentiële (confrontatie met de 'onmaakbaarheid' van het leven, en afgedwongen vormen van erkenning

op grond van prestaties). Deze grenzen staan volgens Kunneman ‘andere, dieper aangrijpende vormen van erkenning en verbinding tussen mensen’ in de weg. Hij heeft het dan over ‘diepe autonomie’. Vervolgens introduceert hij de term maatschappelijk verantwoord organiseren, dat verder reikt dan maatschappelijk verantwoord ondernemen. Het gaat hier over ‘waarden die een bredere maatschappelijke betekenis hebben: alle vormen van professionele zorg, begeleiding en educatie die in het teken staan van de diepe autonomie van de betrokkenen en gedeelde betekenisgeving aan de activiteit waar het om gaat.’ Volwassenheid is een houding van moreel betrokken zorg, begeleiding en educatie (Kunneman, 2005).

Daarnaast spreekt Kunneman over een culturele humuslaag en horizontale transcendentie. Met culturele humuslaag doelt hij op ‘de narratieve weefsels die individuen kiezen noch creëren, maar waar ze *deel* vanuit maken’ (Kunneman, 2005). We hoeven volgens Kunneman modernisering niet gelijk te stellen aan secularisering en ontwaarding van religieuze tradities en inspiratiebronnen. We maken deel uit van bepaalde tradities, en kunnen kijken naar de waarde daarvan voor vormen van morele betrokkenheid – zonder de moderne idealen van gelijkheid en democratie over boord te gooien. Die verbinding tussen premoderne en moderne wereldbeelden duidt Kunneman als een beweging van horizontale transcendentie.

Henk Oosterling: intercultureel *doendenken*, interesse en feedback loops

Filosoof Henk Oosterling zoomt vooral in op de veelheid van culturen in de samenleving. Hij constateert dat het begrip ‘multiculturaliteit’ problematisch is voor een vruchtbaar samenleven, omdat het eerder polariserend dan verbindend werkt.

Allereerst stelt Oosterling dat *interculturaliteit* een vruchtbaarder concept voor het samenleven is, dan *multiculturaliteit*, omdat een samenleving meer gebaat is bij de wisselwerking tussen culturen dan bij de versterking van afzonderlijke identiteiten. Een tweede stap die hij zet is die van *doemdenken* naar *doendenken*. Een vorm

waarin hij dat intercultureel doendenken concreet heeft gemaakt, is het innovatieve onderwijsproject Rotterdam Vakmanstad/Skillcity (RVS), met als kernconcepten: vakmanschap, interculturaliteit, duurzaamheid en integraliteit (Oosterling, 2016).

Een volgend aanknopingspunt dat Oosterling ons biedt is zijn interpretatie van het begrip ‘interesse’, dat hij ‘de nulgraad van empathie en daarmee de opmaat tot compassie’ noemt. Het is een kernbegrip voor RVS omdat interesse de voorwaarde voor zelfvertrouwen van de leerlingen is, en een altruïstische levenshouding. ‘Als participatie ergens begint, dan is het bij interesse’ (Oosterling, 2016). Het is hier dat ik een lijntje zie met het gesprek dat we in het bloggerscollectief hadden, voorafgaand aan de Onderwijsavond met Boutellier. Een van de deelnemers aan het gesprek zei dat het enthousiasmeren en in hun kracht zetten van leerlingen de voedingsbodem is om hen dichter bij elkaar en de maatschappij te brengen.

Ten slotte benadrukt Oosterling – net als Boutellier en Kunneman – de inbedding in netwerken, waarin individuen volgens hem knooppunten zijn. Waar voor Kunneman de notie van horizontale transcendentie ons richting geeft, schrijft Oosterling echter dat ‘het handelen van individuen richting en betekenis krijgt niet door verticale of horizontale zichtlijnen, maar door circulaire feedback loops die van alle kanten kunnen komen. *Cogito ergo sum* wordt *lego ergo sum*: ik verzamel, dus ik ben.’ (Oosterling, 2016). Wat deze ‘feedbackloops’ inhouden legt Oosterling in een interview met Nieuw Wij als volgt uit:

‘Individen moeten begrijpen dat ze zelf verantwoordelijk kunnen zijn voor wat ze doen en dat hun gedrag effect heeft op anderen. (...) Dat ze in allerlei netwerken of velden verschillende posities innemen. De grote truc van het leven, en dat heet levensstijl, is om deze bij elkaar te brengen. Zodat jij een samenhangend idee van jezelf krijgt en je dit aan anderen kunt presenteren, waardoor mensen weer in wederkerigheid verantwoordelijk voor elkaar willen zijn. Dat je aangesloten bent op wat je doet. Dat heet samenleven.

Conclusie: waar staan wij nu?

Wat hebben de besproken denkers ons in onze zoektocht naar volwassenheid vanuit maatschappelijk perspectief gebracht? Boutellier liet ons zien dat volwassenheid gaat over hoe wij ons als mens op een goede manier kunnen verhouden tot de complexer wordende werkelijkheid. Het creëren van zwaartepunten waar we, in een gesprek over waarden, de samenleving vorm kunnen geven, geeft ons richting. Kunneman leerde ons dat volwassenheid te maken met diepe autonomie en moreel betrokken zorg. Als het gaat om een volwassen verhouding tot de maatschappelijke en culturele context, dan bieden zijn noties van culturele humuslaag en horizontale transcendentie ons richting. Oosterling tot slot bracht ons het inzicht dat volwassenheid primair gaat over de relaties tussen mensen, en vraagt om doendenken. Een volwassen persoon leeft vanuit interesse en is zich bewust van zijn of haar inbedding in netwerken en daarmee gepaard gaande verantwoordelijkheid. Een zekere richting vinden we in de samenhang tussen knooppunten.

Kortom: we staan inderdaad voor grote maatschappelijke en mondiale uitdagingen, en hebben geen duidelijke gezamenlijke oriëntatie om deze het hoofd te bieden. Maar dat betekent niet dat we met lege handen staan: we kunnen volwassen in de wereld (be) staan.

Maartje Janssens is verbonden aan de NIVOZ-denktank.

m.janssens@nivoz.nl

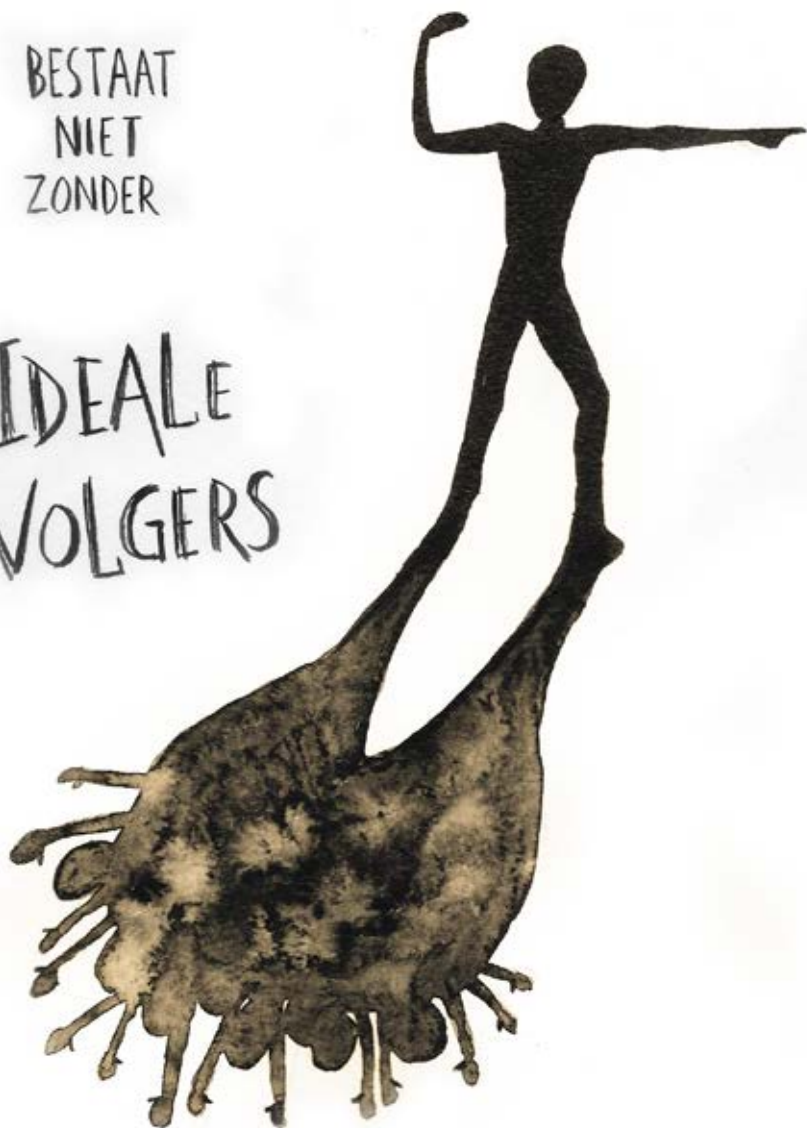
De lange versie van dit artikel is te lezen op www.nivoz.nl

- Kunneman, H. (2005), Voorbij het dikke-ik. Bouwstenen voor een kritisch humanisme, Deel 1, Uitgeverij SWP
- Oosterling, H. (2016), *Waar geen wil is, is een weg. Doendenken tussen Europa en Japan*, Boom uitgevers
- Jansen, M. (2016), Interview Henk Oosterling: “Waar geen wil is, is een weg”, Nieuw Wij.

DE IDEALE LEIDER

BESTAAT
NIET
ZONDER

IDEALE
VOLGERS

VERSLAG Na theater- voorstelling Kings of War jr. *Wat voor leider ben ik eigenlijk?*

Jongeren hebben de toekomst. Kijkend naar Nederland vragen zij zich af: voelen wij ons nog verbonden met onze leiders? Ze stellen zichzelf en jou daarbij de vraag: welke eigenschappen heeft de perfecte leider? In de theatervoorstelling Kings of war jr., onder regie van Toneelgroep Amsterdam, is Leiderschap het centrale thema. Bezoekers worden fanatieke spelers en deelnemers. Niemand kan zich immers aan de samenleving onttrekken. Hetkind-redacteur Rob van der Poel bezocht de voorstelling en kwam er overdonderd uit.

Over leiderschap en visie wordt veel gesproken. Waar halen we onze inspiratie vandaan in een tijdgeest waarin spanningen tussen bevolkingsgroepen en in alle systemen (politiek, ecologisch, economisch) oplopen? Ik probeer in mijn leven zicht te krijgen op wie ik ben, mijn bijdrage aan deze wereld en daar ook naar te handelen. Niet eenvoudig, weet ik inmiddels, nu ik de vijftig voorbij ben. Het relativeren is toegenomen en ik zie mezelf vooral van het toneel af bewegen. Maar dán is daar deze voorstelling, waar ik bij betrokken raak en in meegezogen word voordat ik er erg in heb. Die het vuur in me doet oplaaien. En ik blijf niet de enige.

Al in de foyer van de Amsterdamse Stadsschouwburg maken zes jeugdige theatermakers van Kings of War jr. contact met me. Eerst een hand en een hartelijk welkom, dan een introductie van zichzelf en de avond. *‘Heel fijn – en belangrijk ook – dat u er vanavond bent. Ik ben Agnes, ik sta voor bescherming en u kunt zo meteen op mij stemmen als spelleider. Ik vind het heel belangrijk dat u zich beschermd voelt, dat iedereen zich veilig weet en kan zijn wie hij is. Ik*

hoop dat u op mij gaat stemmen. Dank u wel alvast. Fijne avond.'

De zes acteurs laten verschillende aspecten zien van leiderschap. Behalve Agnes staan even later Tim, Rik, Storm, Eva en Shaniqua op de trap om duidelijk te maken dat er vanavond gekozen moet worden, dat het niet vrijblijvend zal zijn en dat elke bezoeker met zijn aanwezigheid het verschil maakt. Is dit een spel? Of toch een toneelstuk? Allebei en méér dan dat. Er zijn opvallend veel gelijkenissen met het dagelijks leven, met onze samenleving, met kleine en grote 'onverkwikkelijkheden'. Met hoe ik me als mens verhoud tot de ander, tot een democratie, tot gezag of autoriteit, of tot macht, zoals je het ook kan zien en beleven. Welke leider ben ik eigenlijk zelf?

Bij binnenkomst word ik bij de hand genomen en naar mijn zitplaats geleid, aan de rand van een soort circusarena, met zes verschillende vakken in elk een eigen kleur. Rashid, zo heet de jongeman, vraagt naar mijn naam en naar waar ik bang voor ben. 'Voor mijn mening uitkomen als het volle licht op mij gericht staat,' zeg ik spontaan. 'Oh, dan wordt het een interessante avond,' gniffelt hij. Ik vind mijn plek in 'het paarse vak' en met mijn 'team' kan ik punten verdienen met goede antwoorden op – zo blijkt – best wel complexe vragen. Die worden door de speelleider, die uiteindelijk democratisch is gekozen, gesteld. Op zijn beurt heeft hij drie voor hem betrouwbare juryleden aangewezen die bij de beoordeling assisteren.

Voor het kennismaken met ongeveer 14 andere teamleden is een halve minuut net genoeg om even je naam te noemen en de *teamyell* te verzinnen: '*Blauw en rood maakt PAAAAARSI!*' We kunnen beginnen. De speelleider profileert zich met de woorden 'daadkracht' en 'visie'. Ik merk dat ik blij met hem ben. Hij had mijn stem, al bleken de meesten in mijn team meer vertrouwen te hebben in een leider die de toekomst met 'dromen' en 'verbeelding' tegemoet wil gaan. Ik stem in, net als mijn buurvrouw, door te zwijgen. Maar met een high five vieren wij even later toch een klein privé-succesje: 'Mooi, krijgen we toch een beetje onze zin.'

Want ook dit spel zorgt voor competitie, waarin er plots tegen-

standers ontstaan en fanatisme ernstige vormen aan kan nemen. Want zo gaat het verder. Het begint klein, ongemerkt en vaak nog onschuldig. We scoren veel punten met het paarse vlak. Maar er ontstaat ook onrust. De reacties worden sneller, feller en luider vooral. Zeker als de verschillen toenemen en seconden tellen. Een wisselende woordvoerder van de groep (een van de spelregels) geeft bij toerbeurt het antwoord. Na de zoemer rent er iemand naar de stip. Is hij de laatste van alle zes teams, mag hij/zij direct weer gaan zitten. Iedereen accepteert de regels, zonder pardon. Zo gaat het. Zolang je aan de goede kant staat.

De tijd is te kort, de meningen verdeeld, en ook de jury wordt na een aantal dubieuze beoordelingen van verschillende kanten bekritiseerd. Punten worden ingetrokken, beslissingen langdurig bediscussieerd. Het volk mort, en de spelleider – aanvankelijk rechtvaardig en beminnelijk – komt onder druk te staan. ‘Laten we weer opnieuw beginnen, iedereen weer op nul punten en een nieuwe spelleider,’ wordt er geroepen als door onvrede het spel minutenlang stagneert. De lol is eraf. De oude spelleider wordt bedankt – beleefd zoals dat dan gaat – maar achteloos aan de kant geschoven. Net als de jury. Een van mijn teamleden meldt zich spontaan aan

om haar oordeel te geven. Ik merk dat ik boos word, begin op mijn stoel te schuiven en deel mijn woede met mijn directe omstanders en een enkele toneelspeler. ‘Dit is anarchie. Hier heb ik geen zin in. Dit kan toch niet.’

Mijn woorden resoneren slechts in een kleine, nabije kring. Het spel gaat gewoon door. De eerstvolgende vraag wordt alweer gesteld. Ik ben afgehaakt en weer toeschouwer geworden. Shakespeare wordt een aantal keren geciteerd met wijsheden die tot enig nadenken leiden. Er staat een nieuwe spelleidster op, Meintje, een onderdanig leaderstype. Ze luistert, tot in den treure, maar komt niet tot besluiten. Een democratie is op die manier ook onwerkbaar.

Tijd voor koning nummer drie: een spelleider met harde hand, een charmeur ook, een man die gouden bergen belooft, maar het volk ondertussen zijn wil oplegt. Bij tegenspraak gaan mensen naar de gevangenis. De eerste slachtoffers luisteren nog gedwee. Maar ook onder dit totalitaire regime komen mensen in opstand. Eerst een enkeling, daarna een van de teams, vervolgens het hele volk.

En dan valt het doek en rest de duisternis. De vragen uit de luidspreker werpen me terug op mezelf. Op mijn leiderschap. *‘Als u terugkijkt op deze avond, wat hebt u zichzelf zien doen, horen zeggen? Of anderen zien doen. Of juist niet zien doen?’* Als de lichtknop weer is gevonden, kijk ik om me heen. *‘Weet dat uw aanwezigheid ertoe doet. Altijd. Fijn dat u er was.’* De acteurs maken een buiging en ik klap mijn handen stuk. Razendknap, als een voorstelling – als ervaring – zo onder je huid kruipt. ‘Hoe was het voor u?’ vraagt Rashid als ik toenadering zoek om hem nog eens persoonlijk te bedanken. Ik heb hard gelachen, verdriet gevoeld en afkeer. Het kwam allemaal voorbij. En uiteindelijk haakte ik af. ‘Geweldig Rashid, maar hier kunnen we ook nog wel even over doorpraten.’

Rob van der Poel is verbonden aan NIVOZ-platform hetkind en mede samensteller van het e-book.
r.vanderpoel@hetkind.org

ANALYSE Over volwassenheid en Mollenhauers *Vergeten samenhang*

Klaus Mollenhauer (1928-1998) geldt als een van de belangrijkste Duitse pedagogen uit de vorige eeuw. Zijn boek *Vergeten Samenhang* is een klassieker in de twintigste-eeuwse opvoedings- en vormingstheorie. Wouter Pols heeft het boek opnieuw vertaald en gepresenteerd op 13 december in Driebergen. Hij schrijft over de betekenis van Mollenhauers gedachtegoed, in het bijzonder in relatie tot het begrip volwassenheid.

Klaus Mollenhauers *Vergeten samenhang* is een bewerking van een collegencyclus. Mollenhauer gaf de colleges in het wintersemester van 1982-1983. In het verleden had hij zich niet alleen als sociaal-pedagoog, maar ook als kritisch pedagoog geprofileerd. Daarbij probeerde hij aansluiting te vinden bij de sociaal-wetenschappelijke wending die in die tijd binnen de pedagogiek plaatsvond.

Mollenhauer studeerde bij Erich Weniger in Göttingen. Weniger

was ook zijn promotor (*'Doktorvater'*). Hij stond in de traditie van de geesteswetenschappelijke pedagogiek; de grondlegger was Wilhelm Dilthey. De geesteswetenschap vat zich op als een *'verstehende'* wetenschap, ze wil begrijpen; de hermeneutiek (de uitlegkunde) is haar methode. Daarmee onderscheidt ze zich van de natuurwetenschap die gericht is op (causale) verklaringen. Mollenhauer probeerde als kritisch pedagoog de geesteswetenschappelijke benadering te verbinden met de natuurwetenschappelijke benadering van de sociale wetenschappen.

Met de colleges die Mollenhauer in het wintersemester van 1982-1983 gaf, leek hij van positie te zijn veranderd. De colleges richtten zich op iets wat – in de woorden van Herwig Blankertz – *'de wetenschap niet kan vatten'*. Wat is dat, niet door de wetenschap te vatten? Dat is de historisch gegroeide praktijk van opvoeding en onderwijs. In Mollenhauers geval: de Europese praktijk van opvoeding en onderwijs. De sociale wetenschappen kunnen *'stukjes'* van die praktijk onderzoeken, maar ze zijn niet in staat de betekenis ervan te ontsluiten. Dat komt omdat de sociale wetenschappen zich op *'verklaren'* richten: ze proberen leer- en ontwikkelingsprocessen te verklaren (en niet vanuit hun historisch-culturele context te begrijpen). En daarmee reduceren ze de complexe, historische opvoeding- en onderwijspraktijk tot te verklaren mechanismen.

Een dergelijke aanpak leidt niet alleen tot een radicale versimpeling van wat er in de praktijk gebeurt, maar ernstiger nog: de cultuur-historische betekenissen verdwijnen daarmee ook uit het zicht. Daar was het Mollenhauer nu juist om te doen. Met zijn collegencyclus leek hij weer terug te keren naar het geesteswetenschappelijke paradigma waarin hij was geschoold. Want in die colleges ging hij interpreterend te werk om zo de verborgen betekenissen van de historisch gegroeide opvoedings- en onderwijspraktijk *'op'* te *'graven'*.

Wat was de reden van die hernieuwde geesteswetenschappelijke wending? In de jaren tachtig van de vorige eeuw leek de pedagogische traditie te verdwijnen. Die traditie heeft haar wortels in de

achttiende eeuw. In die tijd lieten burgerlijke middengroepen – in Europa, maar ook in het nieuwe Amerika – van zich horen. Ze eisten politieke zeggenschap; maar ze pleitten ook voor een nieuwe manier van opvoeden. Opvoeding en onderwijs moeten zich (niet meer) door kerkelijke dogma's laten leiden, maar door de rede. Ze dienen het (kritisch) denken van kinderen en jongeren te activeren. Culturaanbod (de onderwijshoud) is daarbij cruciaal, maar ook de dialoog tussen opvoeders en kinderen, tussen leraren en leerlingen. Een volwassen burger is iemand die in de omgang met anderen (in woord en daad) zich door de rede laat leiden, en niet door dwang en opgelegde dogma's.

Die van zich laten horende middengroepen gingen ervan uit dat elk menskind de mogelijkheid in zich draagt zich tot een redelijk wezen te ontwikkelen. Elk kind kan leren, of anders gezegd (met de woorden van Johann Herbart): *elk kind is vatbaar voor vorming*. De opkomende (en zich emanciperende) middengroepen verwoordden een pedagogische opdracht: de opdracht om – via dialoog – de jongere generatie tot kritisch denkende volwassenen te laten opgroeien.

Die notie van een op emancipatie gerichte pedagogische opdracht verdween in de jaren tachtig. Dat was in de negentiende en twintigste eeuw wel meer gebeurd. In de jaren tachtig uitte zich dat in de zogenaamde anti-pedagogiek. Anti-pedagogen wezen elke pedagogische opdracht af. Aardig zijn voor kinderen, was voldoende. In diezelfde tijd gingen de sociale wetenschappen meer en meer hun stempel op opvoeding en onderwijs drukken. Ze plaatsten ontwikkeling en leren op de agenda. Ze pretendeerden middelen aan te reiken om ontwikkelings- en leerprocessen niet alleen op gang te brengen, maar ook efficiënt en effectief te laten verlopen. Maar ze zeiden niets over het *wat* en *waartoe* van die processen. En daar was het pedagogen nu juist altijd om te doen geweest.

Mollenhauer wilde met zijn colleges de pedagogische traditie weer onder de aandacht brengen. Waarom voeden we op? Wat is het doel ervan? En hoe benaderen we kinderen en jongeren als we de peda-

gogische opdracht waarvoor we staan in praktijk brengen?

Mollenhauer diept de antwoorden op uit de pedagogische traditie. Opvoeding en onderwijs impliceren: kinderen en jongeren inleiden in de cultuur. Opvoeders en leraren laten – als het goed is – aan hun pupillen zien wat ze uit de cultuur waarvoor ze staan waardevol achten. Ze presenteren in hun manier van doen niet alleen wat ze uit die cultuur voor hen van belang vinden, maar representeren daaruit ook de dingen die ze niet direct aan hen kunnen laten zien, maar wel indirect: via (culturele en sociale) media. Dat kunnen opvoeders en leraren alleen als ze ervan uit gaat dat hun pupillen kunnen leren ('vatbaar zijn voor vorming'). Zouden ze daar niet van uitgaan dan zouden ze nooit aan opvoeding en onderwijs beginnen.

Maar nu de opdracht. Wat is de pedagogisch opdracht waar de opvoeder voor staat? In zijn kritische geschriften benadrukte Mollenhauer de emancipatie van kinderen en jongeren. Emancipatie komt van het Latijnse *emancipatio* dat 'vrijlating uit de vaderlijke macht' betekent. De (leidende) hand (Latijn: 'manus') wordt weggenomen. De opdracht waar opvoeding en onderwijs voor staan is dat kinderen en jongeren in een met anderen gedeelde wereld (de samenleving) op eigen benen kunnen gaan staan; en dat betekent: weloverwogen en doordacht mee kunnen gaan doen.

Emancipatie staat voor Mollenhauer gelijk met het in staat zijn de rede als leidraad voor het samen leven te gebruiken. In *Erziehung und Emancipation* (1968) schrijft hij dat opvoeders altijd de rede van de subjecten waar zij verantwoordelijk voor zijn, moeten stimuleren (p. 70). Volwassenheid betekent dus nadenken; nadenken over wat je wilt (wenst), maar ook over hoe je met anderen om wilt gaan, nadenken over wat je gedaan hebt, en wat je wilt gaan doen. Dat houdt in dat volwassenheid niet alleen aanspreekbaarheid impliceert (je laten aanspreken om na te denken), maar ook het dragen van verantwoordelijkheid (wat nadenken veronderstelt).

Die gedachte komt terug in Mollenhauers collegecyclus wanneer hij spreekt over *zelfstandigheid*. Zelfstandigheid heeft hier de betekenis

van 'zelf initiatieven ontplooiend', 'uit eigen kracht en initiatief handelend'. Een zelfstandig handelend iemand is een subject, een subject onder andere subjecten, een medesubject dus. Een subject kan alleen ten overstaan van anderen verschijnen; het verschijnt aan de ander in taal, gezichtsuitdrukkingen en lichaamsbewegingen. Op grond daarvan stelt Mollenhauer, net als Lacan, dat het subject niet te vatten is. In het verschijnen verdwijnt het. We kennen het subject slechts als een intersubjectief gebeuren (Mollenhauer, 2017, p. 92). Het verschijnt als het wordt aangesproken en als aangesprokene antwoordt.

Zelfstandigheid veronderstelt zo'n aangesproken en antwoordend subject. Dat is de reden dat zelfstandigheid voor Mollenhauer geen doel is dat later, in de toekomst, bereikt zal moeten worden. Het kind en de jongere zullen van het begin af aan op hun zelfstandigheid – als subject – moeten worden aangesproken. Zelfstandigheid is een regulatief idee. Verschijnen als een aangesproken en antwoordend subject heeft niets met identiteit te maken.

Daarover gaat Mollenhauers laatste college. Hij laat daar zien dat identiteit een fictie is. Identiteit is mogelijkheid, geen werkelijkheid. Vandaag de dag zijn allerlei psychologische en culturele identiteiten in de school centraal komen te staan die niet als mogelijkheden, maar als werkelijkheid worden opgevat. Ze leggen wie het kind 'is' vast. Het gaat in opvoeding en onderwijs niet om wie het kind 'is', niet om identiteit, maar om subjectiviteit, om de wijze waarop kinderen en jongeren vanuit de relatie met hun leraren en medeleerlingen als meedoende, meedenkende en betekenis verlenende subjecten kunnen verschijnen. En dat betekent ook: als aanspreekbare en verantwoordelijkheid dragende subjecten hun mogelijkheden kunnen exploreren.

In zijn inleiding schrijft Mollenhauer dat hij met zijn boek 'een grove schets' probeert te geven van 'een algemene pedagogiek van deze tijd'. En dat geeft hij: vanuit vier concepten schetst hij de contouren van zo'n algemene pedagogiek. Elke opvoeder en leraar, zo stelt die pedagogiek, zou zich moeten afvragen hoe hij zich aan zijn pupillen

wil presenteren, wat hij vervolgens daarbij aan hen uit de cultuur wil representeren, hoe hij hen daarbij als vatbaar-voor-vorming wil benaderen en *last but not least* hoe hij hen daarbij op hun zelfstandigheid wil aanspreken.

Opvoeding en onderwijs bestaan uit presenteren en representeren, maar bovenal uit het appèl dat opvoeders en leraren op hun pupillen doen om als subject te verschijnen en omgekeerd pupillen op hun opvoeders en leraren om dat op hun beurt ook te doen.

Wouter Pols is onderzoeker/docent, onder meer aan de Hogeschool Rotterdam. En auteur van het boek '*In de wereld komen* (2016)'.

w.pols@hr.nl

- Mollenhauer, K. (1968). *Erziehung und Emancipation. Polemische Skizzen*. München: Juventa Verlag.
- Mollenhauer, K. (2017). *Vergeten samenhang. Over cultuur en opvoeding*.

LEZEN EN BESTUDEREN

Artikelen van www.hetkind.org en een boek

- ▶ Geert luistert naar Paul Verhaeghe: 'Waardenvrij onderwijs bestaat niet. Kies dus zorgvuldig wat je wilt overbrengen' (2013). Verslag van Onderwijsavond.
- ▶ Tex Gunning. NIVOZ-lezing uit 2011. Value based education. Samenvatting van Geert Bors.
- ▶ Samen in één groep op de Synergieschool in Roermond. Schoolportret van de hand van Rikie van Blijswijk.
- ▶ 'Moreel kompas': als je onderwijsmetaforen een beetje stoffig dreigen te worden... Blog van Jasja van den Brink.
- ▶ Micha de Winter. Verbeter de wereld, begin bij de opvoeding (2011). Uitgeverij SWP.

AGENDA

NIVOZ-jaarprogramma

We hebben het begrip ‘volwassenheid’ uitgewerkt aan de hand van zeven deelthema’s die samen het NIVOZ- jaarprogramma 2017-2018 vormen.

Spiritueel perspectief - september

- *Terugblik Onderwijsavond 6 september: Désanne van Brederode – Handle with care.*
- *Terugblik Masterclass 26 september: Suzanne Niemeijer – Ontspannen en gelukkig voor de klas staan, hoe doe je dat?*

Democratisch perspectief - oktober

- *Terugblik Onderwijsavond 5 oktober: Iliass El Hadioui – Gelijke kansen in ‘superdiverse’ klassen.*

Maatschappelijk perspectief - november/december

- *Terugblik onderwijsavond 15 november: Hans Boutellier – Waardenvol opvoeden in een improvisatiemaatschappij.*
- *Masterclass 22 november in Roermond: bezoek aan Synergieschool, met lezing Rob Martens – Een nieuwe onderwijspraktijk onder de loep*
- *Theatervoorstelling 27 november in Amsterdam: Kings of War jr. Toneelgroep Amsterdam & NIVOZ – Exclusief voor leraren, schoolleiders en onderwijsbetrokkenen.*
- *Boekevent 13 december: Wouter Pols over werk van pedagoog Klaus Mollenhauer: Vergeten Samenhang: over cultuur en opvoeding.*
- *Masterclass 18 april 2018: Eddie Denessen – Differentiatie, ofwel hoe ga je verantwoord om met verschillen in de klas?*

Filosofisch-ethisch perspectief - januari/februari 2018

- *Onderwijsavond 11 januari: Joep Dohmen – Bildung in het onderwijs.*
- *Masterclass 24 januari: Wouter Sanderse – Volwassenheid als voortreffelijkheid*

- *Masterclass 14 februari: Daan Roovers* – Mensen maken. Nieuw licht op opvoeden... tot volwassenheid

Psychologisch perspectief - februari/maart 2018

- *Onderwijsavond 7 maart: Jan Derksen* - Een bijdrage van het onderwijs aan de preventie van psychische aandoeningen: feit of fictie?
- *Masterclass 15 maart: Jan Bransen* – Onvolwassenheid als excuus

Perspectief van het curriculum - april/mei 2018

- *Masterclass 5 april in Leiden: Verwondering en onderbreking in het curriculum van de school*
- *Onderwijsavond 12 april in Driebergen: Arjen Wals* – Duurzaam ontplooiën in een on-duurzame wereld.
- *Masterclass 30 mei in Rotterdam: Iedereen is leraar, film van Maarten Stuifbergen & bezoek Basisschool De Kleine Wereld.*

Perspectief van de opvoeding tot volwassenheid - mei/juni 2018

- *Onderwijsavond 6 juni: Gert Biesta & Luc Stevens* – Volwassenheid gewogen. Onderwijs op menselijke maat.

OVER NIVOZ

In de praktijk van onderwijs en opvoeding is er een groeiende behoefte aan pedagogisch denken, pedagogische reflectie en betekenissenvolle pedagogische theorie. Stichting NIVOZ – dat een ANBI-status (Algemeen Nut Beogende Instelling) bezit en dus zonder winst oogmerk opereert – is op dit moment een van de belangrijke plaatsen waar in deze behoefte wordt voorzien.

NIVOZ sterkt leraren en schoolleiders in de uitvoering van hun pedagogische opdracht. Ze opereert vanuit vier pijlers:

- **Denktank:** expertisecentrum, onderzoek en leerstoel
- **Opleidingen:** pedagogische tact/leiderschap/verdieping en coalitie
- **Podium:** onderwijsavonden, masterclasses, symposia, lezingen
- **Platform het kind:** inspiratie en legitimatie via online publicaties

Luc Stevens (1941) is founding father van stichting NIVOZ (Nederlands Instituut voor Onderwijs- en Opvoedingszaken). In 2003 – na zijn emeritaat als hoogleraar orthopedagogiek aan de Universiteit Utrecht – richtte hij NIVOZ op vanuit een rotsvast vertrouwen in menselijke ontwikkeling; dat we voor onze ontwikkeling van nature zijn toegerust. De pedagogische visie van Stevens is geïnspireerd door en heeft zich ontwikkeld tijdens zijn werk met kinderen met leer- en motivatieproblemen, maar is net zo relevant voor ieder ander kind.

Inmiddels hebben vele wetenschappers, leraren en schoolleiders bijgedragen aan de ontwikkeling van NIVOZ. Het is daarmee een plaats voor studie, bewustwording, bezinning en dialoog. Vanuit de overtuiging dat ieder mens verbonden en verantwoordelijk in de wereld kan staan. Het onderwijs heeft een maatschappelijke verantwoordelijkheid om een bijdrage te leveren aan het verwezenlijken van deze pedagogische doelstelling.

NIVOZ-leerstoel

Onderwijspedagoog Gert Biesta is per 1 april 2016 benoemd tot bijzonder hoogleraar Pedagogische dimensies van onderwijs, opleiding en vorming aan de Universiteit voor Humanistiek. Deze leerstoel is gevestigd door stichting NIVOZ. Met de leerstoel wil Biesta/

NIVOZ/UvH verder onderzoeken hoe pedagogisch denken een zinvol perspectief kan bieden op de uitdagingen, waar het onderwijs in onze samenleving in de 21e eeuw voor staat. Daarbij ligt er een belangrijke uitdaging om de (inter)nationale pedagogische traditie bij de tijd te brengen.

Directie: Luc Stevens (wetenschappelijk directeur) & Gabrielle Taus (directeur).

Office en secretariaat: Jetty van der Grift, Georgina Catania.

Maatschappelijk perspectief en netwerken: Nickel van der Vorm.
Medewerkers: Hartger Wassink, Maartje Janssens, Geert Bors, Wim van Werkhoven, Annonay Andersson, Joyce van den Bogaard en Rikie van Blijswijk.

Opleidingen: Ellen Emonds, Suzanne Niemeijer, Merlijn Wentzel, Ton van Rijn, Martijn Galjé, Gerard de Jong, Marleen van der Krogt, Anniek Verhagen en Mascha Enthoven.

Externe communicatie/marketing/publicaties: Rob van der Poel.

Bestuur:

Edith Hooge (voorzitter): hoogleraar Onderwijsbestuur bij Tias School Business & Society; Jozef Kok (secretaris): oprichter en voormalig adviseur PO Raad, lector Fontys; Janneke Stam: voormalig rector Montessori College in Nijmegen; Ton Duif: voormalig voorzitter Algemene Vereniging Schoolleiders (AVS).

Contact

Algemeen telefoonnummer: 0343-556750

Algemeen secretariaat en office: info@nivoz.nl

Bezoek en postadres NIVOZ / hetkind

De Horst 1 (landgoed De Horst, gebouw Vossesteyn)
3971 KR Driebergen

Twitter: @nivoz @hetkind

Facebook: hetkind, pedagogische tact en NIVOZ-forum

www.nivoz.nl • www.hetkind.org • www.pedagogischetact.nl

COLOFON

NIVOZ-uitgave

(e-book en print)

In wat voor wereld wil jij leven?

Volwassenheid vanuit maatschappelijk perspectief

Nummer 3, december 2017

Samenstelling en coördinatie: Annonay Andersson, Nickel van der Vorm en Rob van der Poel.

Redactionele bijdragen: Annemiek van Hove, Marilse Eerkens, Rob Martens, Inge Spaander, Wouter Pols, Joyce van den Bogaard, Geert Bors en Jetty van der Grift.

Vormgeving: De Ruimte Ontwerpers (Mark Schalken, Albert Hennipman).

Coverfoto en pagina 2: Philippe McIntyre.

Fotografie Onderwijsavond en foto Rob Martens: Ted van Aanholt.

Foto 'Kings of War': Kevin Kwee.

Illustraties: Eline Stolp.

Dit e-book is geschreven voor leraren, schoolleiders en alle onderwijsbetrokkenen. Het is gratis te downloaden via de website van NIVOZ via www.nivoz.nl/ontvang-e-book/

Stichting NIVOZ, De Horst 1, 3971 KR Driebergen

E-mail: redactie@hetkind.org en info@nivoz.nl

www.nivoz.nl, www.hetkind.org

NIVOZ brengt dit schooljaar 2017-2018 een serie van zeven nummers uit rondom het jaarthema Volwassenheid. Een gedrukte versie is te verkrijgen op Onderwijsavonden, Masterclasses en op andere podia waarbij NIVOZ is betrokken. Voor vijf of meer gedrukte exemplaren kunt u contact opnemen met NIVOZ. Via mailadres info@nivoz.nl

stichting **nivoz**

www.nivoz.nl
www.pedagogischetact.nl
www.hetkind.org

